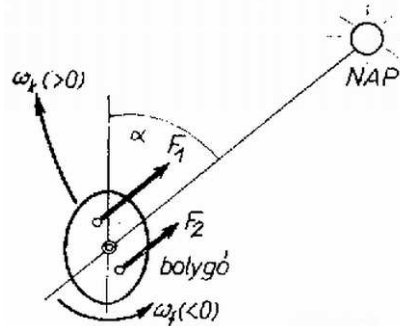

Egy bolygó pályára állásakor a forgási és a keringési időt függetlennek tekinthető tényezők határozták meg. A forgási időt a bolygó kialakulásának konkrét körülményei szabták meg, például az, hogy milyen gyorsan forgó és mekkora gázfelhőből húzódott össze mai méretére. A keringési idő Kepler III. törvénye szerint függ egy, a Napra jellemző állandótól és a pályasugártól.

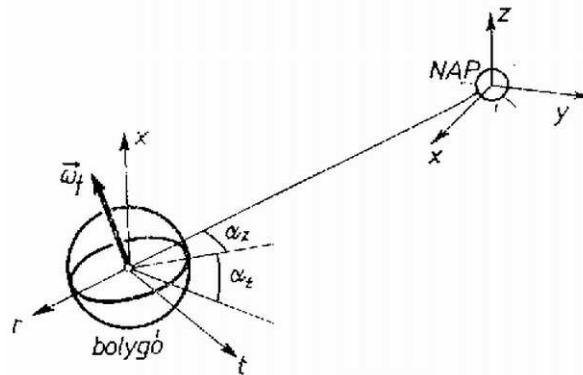
A pályára állás után a Nap gravitációs terének inhomogenitása miatt a bolygó közelítőleg ellipszoid alakú deformációt szenved. Az egyszerűség kedvéért először tegyük fel, hogy a forgástengely merőleges a kör alakúnak tekintett pálya síkjára.

1. ábra

Ha a tengely körüli forgás és a keringés szögsebessége, (ω_f és ω_k) megegyezik, akkor az ellipszoid hossz tengelye mindig a Nap felé mutat, és helyzete a bolygóhoz képest nem változik. Ha viszont a két szögsebesség egymástól különböző, akkor a bolygóhoz viszonyítva a deformáció időben változik, a hossz tengely $\Delta\omega = \omega_k - \omega_f$ szögsebességgel forog a bolygóhoz képest (ω_k előjelét rögzítettük pozitívnak). A belső súrlódás miatt azonban a hossz tengely nem a Nap felé mutat, hanem $\Delta\omega$ -tól, a rugalmassági és súrlódási állandóktól függő α szöggel kesis (1. ábra). A gravitáció inhomogenitása miatt az elfordult ellipszoidra $|\Delta\omega|$ -et csökkentő forgatónyomaték hat. Erről könnyen meggyőződhetünk az $\omega_f < 0 < \omega_k$, ($\alpha > 0$); $0 \leq \omega_f < \omega_k$, ($\alpha > 0$) és az $\omega_k < \omega_f$, ($\alpha < 0$) eseteket sorra megvizsgálva. Az 1. ábra az első esetnek megfelelő helyzet vázlatát. (Itt F_1 és F_2 a bolygónak a forgástengely és a Nap által meghatározott sík két oldalán levő felére ható gravitációs erők. A támadáspontok a síkktól ugyanolyan messze vannak, de $F_1 > F_2$, mert a bolygó egyik feléhez közelebb van a Nap, mint a másikhoz. Innen származik a forgatónyomaték.)

A Naprendszer bolygóinak többségénél az egyenlítő síkja és a keringési sík nem esik egybe. Ha eltekintünk az árapály jelenségtől, a bolygó forgását egy állandó $\omega_f = (\omega_x, \omega_y, \omega_z)$ vektor jellemzi. A pálya egy adott pontjában ω_f -et az $(\omega_r, \omega_t, \omega_z)$ komponensekkel is megadhatjuk (2. ábra).

2. ábra

A $\Delta\omega_z = \omega_k - \omega_z$ jelölést használva a z -tengely körül α_z szöggel elfordult ellipszoidra $|\Delta\omega_z|$ -et csökkentő forgatónyomaték hat.

A pálya egy pontjában ω_t és a belső súrlódás miatt a deformációs ellipszoid hossz tengelye a pálya síkjától egy α_t szöggel fordul el. Mivel ω_k -nak nincs érintőleges komponense, a forgatónyomaték $|\Delta\omega_y| = |\omega_t|$ -et fogja csökkenteni.

A bolygó r tengely körüli forgása az adott pontban nem lassul.

Következésképp az ω_z az ω_k -hoz fog tartani, és mivel ω_x és ω_y hosszú idő átlagában azonos mértékben vesz részt ω_t -ben, elegendő idő múlva ezek zérussá válnak. A $\chi = \frac{\omega_k}{|\omega_f|} = \frac{T_f}{T_k}$ hányadosban ez úgy tükröződik, hogy χ idővel 1-hez tart.

A gravitációs tér inhomogenitásával nő az a sebesség, amivel χ 1-hez tart. Nehézségi erő tér inhomogenitása a vonzócentrum közelében a legnagyobb, a tárgyalt hatás legerősebben a Naphoz közeli bolygóknál érvényesül. A „Csillagászati kisenciklopédia” (1969) adatai alapján kiszámított χ értékeket az 1. táblázat rögzíti.

Bolygó	Merkur	Vénusz	Föld	Mars	Jupiter	Szatur- nusz	Uránusz	Neptu- nusz	Pluto
χ	0,67	0 · 91	$2,81 \cdot 10^{-3}$	$1,5 \cdot 10^{-3}$	$9,49 \cdot 10^{-3}$	$3,98 \cdot 10^{-5}$	$1,47 \cdot 10^{-5}$	$1,09 \cdot 10^{-5}$	$7,35 \cdot 10^{-6}$

A legfőbb tendencia valóban az, hogy a napközeli bolygóknál χ egységnyi nagyságrendű, míg távolabbi bolygók χ értéke az 1-től több nagyságrenddel is eltér.

Bene Gyula (Miskolc, Földes F. Gimn., IV. o. t.)
dolgozata alapján

Megjegyzések. 1. A Föld és a Hold esetében számottevő az árapály hatása. Ilyenkor a forgási idő hosszú idő múlva egy a hónap és az év közötti értékre áll be. Földünk Holdjára a földi gravitációs inhomogenitásból származó árapálykeltő hatás olyan nagy, hogy a Hold forgási ideje ma már megegyezik keringési idejével.

2. Centrális erők esetén az impulzusmomentum állandó. Esetünkben a bolygóra ható erő nem teljesen centrális, aminek eredményeképp változik a bolygó szögsebessége, illetve impulzusmomentuma.

3. Zárt rendszer impulzusmomentuma állandó. Ez ebben az esetben úgy valósul meg, hogy a bolygó keringési és forgási sebességének lassulásával egyidejűleg nő a Nap szögsebessége.